

Uit de oude Friese cultuur

It Skoalle-boerd

Zoals alle voorwerpen vroeger meer karakter hadden, zo was het ook met de schooltas van de kinderen, die naar school gingen. Een schooltas kon men het niet noemen, het was een houten doos met versieringen en een uitschuifbare voorkant, die gedragen kon worden. Oorspronkelijk werd ze in heel Nederland door de schoolgaande jeugd gebruikt, doch gaandeweg is ze er overal uitgeraakt en daarmee is tevens het woord uit de Nederlandse vocabulaire verdwenen. Alleen in Friesland is ze het langst in zwang gebleven, waardoor ook het Friese woord „skoalle-boerd” eigenlijk niet in het Nederlands kan worden vertaald. Omstreeks 1900 hing het „skoalle-boerd” nog in of bij iedere kinderslaapkamer op het Friese platteland en nog weet iedere Fries, die enigszins bekend is op oudheidkundig terrein, wat een „skoalle-boerd” is.

Het „schoolbord” komt voor op verscheidene Oud-Hollandse schilderijen en prenten uit de 17e eeuw en later, o.a. op een prent van Goltzius, voorstellende twee kinderen, zittende in een vertrek naast een tafel waaraan twee mannen zitten te schrijven; een ets van Ostade met schoolgaande kinderen; schilderijen van Jan Steen en J. Ochtervelt, voorstellende een vertrek met een meisje bij een schoolmeester; houtsneden van Dirk de Braij en 19e eeuwse prenten, schooltjes voorstellende (V.g.l. Dr. M. Schoengen, *Geschiedenis van het onderwijs in Nederland*, 1912).

Wij kunnen er echter verzekerd van zijn, dat het toen reeds geruime tijd

Afb. 1 17e eeuwse Fries schoolbord in het Prinsessehof Museum

II

had bestaan. Het zal wel zo oud zijn, als de school is en waar er reeds afbeeldingen van Romeinse scholen bestaan, kan men wel aannemen, dat het een vinding is, die onze voorouders hebben overgenomen van de Romeinen of van de Franken, wier nakomelingen zeker in de 13e en 14e eeuw in ons land kloosterscholen stichtten te Egmond, zowel als in Mariëngaarde, Klaarkamp, Nijklooster enz.

Misschien moeten wij onder het klein kerkelijk meubilair zoeken om een oud

Afb. 2 Gekleurd en besneden Hindelooper schoolbord

voorbeeld te vinden voor een middeleeuws schoolbord.

Ik meen dit gevonden te hebben in een étui of doos, waarin in Ierland bewaard wordt de 12e eeuwse kerk-bel van Sint Patrick. Hiervan vond ik een afbeelding in deel 23 van *The Connoisseur*. Op die afbeelding lijkt dit wel een doos met een schuifdeksel te zijn, die in de vorm veel overeenkomst met een schoolbord vertoont en die vroeger zeker ook een plaatsje tegen de kerkmuur heeft gehad. In zover zou het gebruik met onze oude schoolborden ook identiek zijn, omdat daarin ook de oude kerk- en kinderprenten (in het Fries „heiligen” genaamd) werden bewaard. Al kan men dus het gebruik van skoalleboorden in de klassieke- en kloosterscholen, die er in ons land zijn geweest, niet direct bewijzen, men mag toch wel aannemen, dat ook toen door de kinderen schoolborden zullen zijn gebruikt. Zolang wij geen exemplaar of afbeeldingen daarvan tegenkomen, meen ik, dat deze noodzakelijke voorwerpen ook toen reeds een soortgelijke vorm moeten hebben gehad, temeer waar deze vorm aangegeven is door het gebruik, dat er van gemaakt werd.

Onder het 20-tal, dat ik er van in de Prinsessehofverzamelingen bijeen bracht, is er één die samengesteld is en bestaat uit 17e eeuwse fragmenten (afb. 1). De 17e en 18e eeuwse schoolborden die ik heb zijn meest met kerfsnee-ornament versierd en van eikenhout. Het waren echte producten van inheemse huisvlijt en volkskunst. De goedkopere soort, die nog uit Westfalen werd ingevoerd, in de

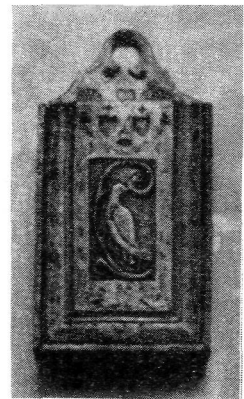
2e helft van de 19e eeuw en toen te Leeuwarden in de speelgoedwinkels werd verkocht, was van vurenhout en op traditionele wijze met molens, landschappen en dieren in kleuren beschilderd. Ook de Hindelooper schoolborden waren in kleuren beschilderd en bovendien met houtsnijwerk versierd. (afb. 2, 3 en 4).

Verscheidene zijn van namen en jaartallen voorzien. Mijn meeste schoolborden verkreeg ik in Friesland, ze zijn vrij zeker alle ook van Friese herkomst; een enkele met kerfsnee-ornament versierd en gedateerd 1756 is afkomstig uit Winschoten en mogelijk ook ook herkomstig uit de provincie Groningen. In het Openlucht Museum te Arnhem is een verzameling van een dertigtal schoolborden uit verschillende provincies in Nederland. Ook in Neder-Saksen en Oost-Friesland komen ze voor; ze worden daar ook „skriifdeuze” en „skriew boerden” genoemd.

In het Friesch Museum zijn een twintigtal schoolborden, w.o. fraaie met kerfsnee-versieringen en enige uit Hindeloopen en van Ameland.

De kerfsnee-versiering

Binnen in het exemplaar, gedateerd 1756, heeft de bewerker ook laten zien, hoe de fraaie kerfsnee-ornamenten ontstonden. De daarvoor benodigde werktuigen waren een passer en een scherp mes. Eerst werden in het

Afb. 3 Gekleurd en besneden Hindelooper schoolbord van klein formaat

harde eikenhout met de scherpe punt van de passer cirkels getrokken, welke cirkels elkaar sneden en kruisten op regelmatige wijze. Hierna werden de cirkel-sigmenten met het scherpe mes uitgediept, waardoor de fraaie ornamenten ontstonden, die wel gelijksoortig, doch voor ieder afzonderlijk exemplaar ook weer verschillend zijn.

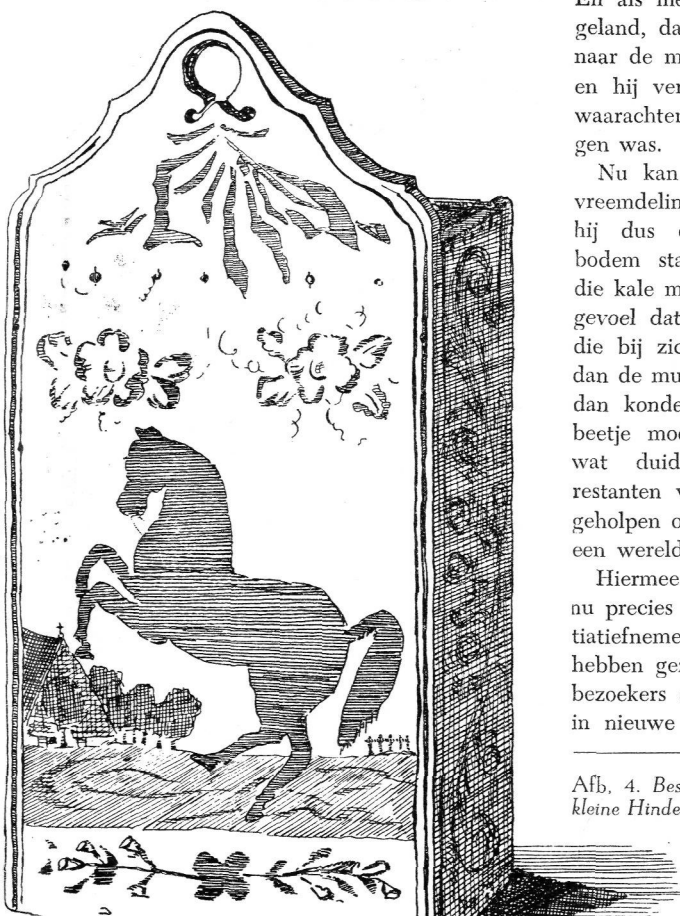
Kerfsnee-versiering heeft voor ons gevoel steeds een min of meer Gothisch karakter, doch is als elke lineaire versiering zeer oud en soms ook zeer jong. Bovendien is dit ornament oorspronkelijk aan geen bepaalde volksstam en geen land gebonden; kerfsnee- of liever driehoeks- en cirkel-ornamenten komen zelfs voor in landen als Egypte en het nabije

Afb. 5. Met kerfsnee versierd schoolbord uit 1761, afkomstig van de familie Rengers, thans eigendom van het Princessehof Museum.

Oosten. Daarnaast is de meerderheid der Friese mangelplanken, stoven, kistjes, breischeden, mesheften enz. met kerfsnee-ornament versierd, waardoor dit ornament als specifiek Fries wordt versleten. Dit komt alleen, omdat deze soort van versiering het langst in Friesland in ere is gebleven.

Een mijner merkwaardigste schoolborden, dat ik hiervoor reeds noemde, is samengesteld uit 17e eeuwse fragmenten (afb. 1). Ik kocht dit stuk omstreeks

1920 uit de oude voorraad in de vroegere antiquairszaak van wijlen I. B. de Vries te Leeuwarden. Voor de zijwanden is een doorgezaagde, dus gesloopte, mangelplank gebruikt, getekend: M.K. Anno 1687. M.K.I.; het deksel is versierd met een waarschijnlijk Duits wapen van geslagen koper, allicht afkomstig van een ander oud meubelstuk. Doordat de nifelaar, die dit stuk als schoolbord in elkaar heeft gezet, het heeft getekend en gedateerd, zijn wij ook hierover ingelicht. Op de achterzijde staat n.l. Anno 1824 R.I.

Een bijzonder fraai met kerfsnee versierd exemplaar is gesigneerd en gedateerd „Jr. L. Æ. v(an) Rengers, 1761". Jonker Lamoraal Aemelius Rengers, die geboren is 17 October 1751, kreeg dit schoolbord dus toen hij 10 jaar oud was. Later werd hij Grietman in Gaasterland. Toen zijn enige dochter trouwde met Jonker van Swinderen is dit schoolbord

in het bezit van deze Gaasterlandse Grietmans familie overgegaan en er een honderd jaar gebleven. Thans is het te zien in Stania-State te Oenkerk (afb. 5).

NANNE OTTEMA.

NASCHRIFT

In bovenstaand artikel heb ik de hypothese of veronderstelling gewaagd, dat het schoolbord van kerkelijke huize zou zijn en oorspronkelijk zelfs in Romeinse of in Frankiesche kloosterscholen zou zijn gebruikt.

Nu heb ik echter de afbeelding gevonden van een 16e eeuwse Chinees doosje, dat sprekend gelijkt op ons tegenwoordig schoolbord; ik hel er dus meer naar over, om de herkomst van ons schoolbord achter het tegenwoordige ijzeren gordijn te zoeken.

In een volgend artikel hoop ik hierop terug te komen.

N. O.

Franeker eert haar oude muren

Iedereen die Franeker kent, weet dat het een stadje is met een oude historie. Het gaat er prat op eens de zetel te zijn geweest van de oude Friese Academie en menige Franeker neemt zijn gasten mee naar het mooie stadhuis, het Planetarium, de Martinikerk, het Museum en natuurlijk ook naar de Bogt van Guné, de oude studenten-sociëteit. En als men daar dan eenmaal is aangeland, dan wijst de Franeker vol trots naar de muur die tegenover de Bogt is en hij vertelt dat dat nu de muur is waarachter de oude Universiteit gelegen was.

Nu kan het best zijn, dat menige vreemdeling alleen al door het feit dat hij dus op zeer cultureel-historische bodem staat, met ontzag opziet naar die kale muur, maar ik heb toch zo het gevoel dat er ook heel wat zullen zijn die bij zichzelf denken: „Nou, als dat dan de muur is van die oude Academie, dan konden ze die ook wel eens een beetje mooier maken of in elk geval wat duidelijker kenmerken als de restanten van iets wat eens mee heeft geholpen om Franeker in de 17de eeuw een wereldnaam te bezorgen!

Hiermee wil ik niet beweren, dat dit nu precies het uitgangspunt van de initiatiefnemers is geweest, die er voor hebben gezorgd, dat in de toekomst de bezoekers aan Franeker die oude muur in nieuwe luister zullen kunnen zien.

Het stadhuis van Franeker wordt n.l. gerestaureerd en nu lagen daar in de hal al jaren lang gevelstenen afkomstig uit oude Franeker gebouwen. Die gevelstenen zouden, als de restauratie van het stadhuis eenmaal voltooid zal zijn, niet meer in die hal passen. Natuurlijk had men ze nu netjes neer kunnen leggen op de binnenplaats van het Museum, maar tenslotte heeft die binnenplaats al een muur met gevelstenen en het kan ook te veel van het goede worden.

En dus ging men op zoek naar een betere bestemming en vond die wel dra in de kale oude Academiemuur. De lelijke deur die er niet in paste, werd vervangen door een poortje in de trant, als waardoor eenmaal de studenten zich naar de college-zalen spoedden, om daar te luisteren naar wat de professoren met namen die tegenwoordig nog wijd en zijd bekend zijn, ik denk b.v. aan een Bogerman, Huber, Winsemius, Schotanus en zovele anderen, te vertellen hadden.

Boven dat poortje is de oude steen herplaatst, die eenmaal in deze muur heeft gezeten, n.l. Christo et Ecclesiae. Maar daarnaast hebben nu vele prachtige oude stenen uit de 16de, 17de en 18de eeuw een plaatsje in de muur gevonden, waar zij misschien mee zullen helpen om en de vreemdelingen en de Frankeners er aan te herinneren hoeveel schoons er in het stadje te vinden was en is.

Zo probeert Franeker het oude wat over is gebleven uit vervlogen eeuwen te eren.

G. Faber-Hornstra.

Afb. 4. Beschilde achterzijde van het kleine Hindelooper schoolbord.

Hempens' Spinnepopke naar de Grote Wielen?

Er is een tijd geweest, dat Hempens bezocht werd door de Leeuwarders, die graag eens een frisse neus gingen halen in het vrije veld. In het vroege voorjaar gingen ze om eieren te zoeken, wat later in de tijd om er te kijken naar de jonge vogels en weer wat later alleen maar omdat het er zo geurde naar hooi en zomer.

Dat alles is voorbij, want Hempens ligt thans in het Over-Jordaanse, sedert het nieuwe kanaal ten Zuiden van Leeuwarden is doorgetrokken. En daardoor krijgt het spinnepopke onder Hempens ook haast geen bezoek meer. Vroeger was dat anders. Dan zagen de eierenzoekers en de wandelaars het fijne silhouet tegen de heldere lucht afsteken en menigeen ging er wat dichters naar toe om de enige molen met schepblad in Friesland van naderbij te bekijken.

Dit aardige molentje is thans echter buiten dienst geraakt. Dat wil zeggen, dat zijn dagen geteld zijn als er geen andere oplossing voor gevonden wordt. Natuurlijk zullen alle vrienden van molens in Friesland dat van harte betreuen en daarom is het verheugend, dat in het Hoofdbestuur van de Friesche Maatschappij van Landbouw er over gesproken is de molen te verplaatsen naar de proefboerderij aan de Grote Wielen.

Dit initiatief dient ons inziens gesteund te worden. Aan de Grote Wielen zal het fijne spinnepopke prachtig uitkomen en bovendien zal Friesland zijn enige molen met schepblad dan zelf behouden. Voor het verplaatsen van de molen is evenwel geld nodig en daarom zouden wij alle molenvrienden willen opwekken een bijdrage te storten onder motto „Spinnepop” op giro 237388 van de Provinciale Friesche VVV te Leeuwarden.

Friesland's enige molen met schepblad.

IT SKOALLE-BOERD

Stamt het uit China?

In het vorige nummer van „Friesche Reisvalies” heb ik een beschrijving gegeven van oude schoolborden, waarbij ik de veronderstelling gewaagd heb, dat deze zouden zijn van kerkelijken huize. Het hierbij afgebeelde étui van de oude kerkbel van Sint Patrick van Ierland meende ik daarbij als voorbeeld te kunnen aanwijzen (figuur I). Deze ver-

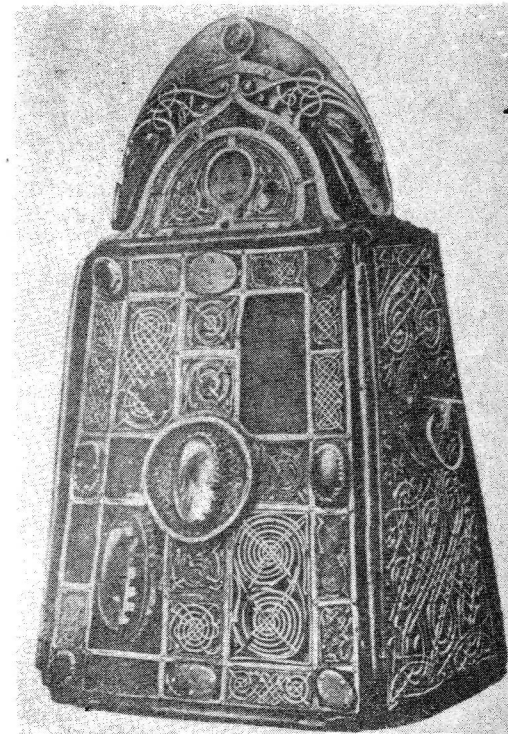

Afb. II. Houten étui uit ± 1600, waarin een porceleinen vaasje van de Keizer Hsian-Tê, afkomstig uit een vroeg 17e eeuws Chinees-porselein collectie.

onderstelling kan juist zijn, doch het is ook mogelijk, dat ik de verkeerde kant uitgezien heb. Ik vond nl. een afbeelding van een houten schuifdoos, waarin een Chinees porseleinen flesje uit de Hsuan Tê tijd, dat is midden 15e eeuw, dat behoort heeft tot de verzameling van de Chinese collectionneur Hsiang-Yuan-P'ien uit omstreeks 1600, dat zo sprekend gelijkt op 't schoolbord van mijn vrouws grootvader, dat een overeenkomst tussen beiden niet te loochenen valt. Op de Chinese houten doos staat de naam van de Chinese Keizer uit de 15e eeuw, op het Friese schoolbord de voorletters van Douwe IJmkes Kingma en het jaar-

tal 1849. Dit was het schoolbord, dat Kingma, wonende op Walta State, later als eigengeërfde boer te Weidum, op pl.m. 10-jarige leeftijd had ontvangen. Ik stel me de geschiedenis aldus voor: Toen de Hollanders in 1597 of iets later in Indië kwamen, vonden zij dergelijke houten étui's als opbergdoosje voor Chinees porselein. Dat ik hierbij niet mistast, bleek mij in het Museum te Groningen, waar zich zo'n étui bevindt in de porselein-verzameling. Onze voorvaders vonden blijkbaar, dat deze doosjes heel goed de rol der latere leren schooltassen konden vervullen en hebben de vorm daarvan dus overgenomen. Niet altijd kan men de veelzijdige overneming van vormen, versieringen en gebruiken uit 't Oosten zo gemakkelijk bewijzen als in dit geval.

NANNE OTTEMA,
conservator museum
„het Prinsessehof”
te Leeuwarden.

Afb. I. Etui van de kerkbel van Sint Patrick, thans waarschijnlijk in het museum te Dublin in Ierland.